

Katja Mihurko Poniž

NAJTOPLEJŠA POSTELJA JE MAMINA*

Dramatizacija *Samorastnikov* na novo preizprašuje teme, ki se jih dotika že Prežihova novela: konservatizem, človeško neusmiljenost, ljubezen kot nepremagljivo silo in uporništvu, ki zraste iz poniževanja in zatiranja. Simona Hamer te teme presvetli s sodobnim in neobremenjenim pogledom, vendar so njeni vaščani in vaščanke še vedno ozkosrčni, dekle in hlapci privoščljivi in preračunljivi, Karničnik in Karničnica oblastno ohola in nasilna, birič po graščakovem ukazu neizmerno okruten, župnik prilagodljiv situaciji, Ožbej neodločen in pasiven, le Meta je precej bolj uporniška in predvsem bolj zgovorna kot v noveli.

Ob branju duhovite in sveže dramatizacije me je presenetilo, da Metina materinska podoba ni pridobila veliko novih potez, temveč je precej zvesta izvorniku. Vsekakor avtorica ironično opozori na Prežihovo idealizacijo Metinega telesa, na katerem številni porodi in garanje ne pustijo sledi, a v samo bistvo idealizacije materinstva na simbolni ravni tudi najnovejši pogled na *Samorastnike* ne zareže. Zdi se, da je mati najbolj nedotakljiva slovenska ženska ikona. Čeprav beseda »ikona« prepričljivo odraža bistvo slovenskega razmerja do ženske v materinski vlogi, je hkrati obložena s pomeni, ki na videz niso združljivi s slovenskim materinskim imaginarijem. Kot je zapisala Svetlana Slapšak v zbirki esejev *Ženske ikone 20. stoletja*, ima izraz bogato semantično zgodovino; med drugim se navezuje na bizantinsko kulturo in njen odnos do upodabljanja svetega, a tudi na trivializacijo v sodobni, popularni kulturi. In naj se zdi še tako paradoksalno, podoba slovenske matere, ki je neločljivo povezana s katoliško marijansko tradicijo materinskega žrtvovanja, ni bila imuna na najbolj populistične izlive pretežno sinovskih čustev, kar priča o ambivalentni ikonografiji tega lika na Slovenskem. Ob tem seveda slovenska književnost premore tudi lepo število občutenih in umetniško dovršenih liričnih nagovorov, ki segajo od čaščenja in poveličevanja matere do egocentričnega obračunavanja s samim seboj, za

* Op. ur. judovski pregovor

katerega se zdi, da prevladuje in velja, kar je Ksenija Horvat Vidmar zapisala v knjigi *Zamišljena mati: spol in nacionalizem v kulturi 20. stoletja*, za številne avtobiografske zapise o materi, da namreč »spominsko vračanje ni namenjeno materi, pač pa otrokovemu narcisoidnemu, nostalgичnemu oživiljanju fantazmatske podobe polnosti, enosti z materjo«.

Do pojma »ikona« je zato treba, kakor je opozorila Svetlana Slapšak, vzpostaviti ironično distanco; in kot velja za številne druge ikone, moramo tudi na materinsko pogledati skozi drugačen objektiv, v katerega bom tokrat skušala ujeti Prežihove materinske samorastnice.

Samorastniki so tekst, ki koncizno povzema značilnosti slovenskega materinskega diskurza in podaja materinske podobe, ki jih tudi danes prepoznavamo v slovenskem vsakdanu (morda prav tako v kakšnem drugem, a na tem mestu ostanimo v nacionalnih mejah). V čem je torej Prežih drugačen od svojih predhodnikov in sodobnikov? Najprej gotovo v tem, da je materinski lik v ospredju. Vse do Cankarja so bile namreč slovenske matere, kot je opozoril že Miran Hladnik v razpravi *Bodi svojemu možu pokorna! (Ženska v minuli slovenski prozi)*, tihe ali celo odsotne, bile so nekje v ozadju literarnega dogajanja, kar naj bi bilo skladno z materinsko vlogo v ruralni, patriarhalni družbi. Tudi Helga Glušič je v članku *Ženska med izpovedjo in umetniško kracijo* materinske like v vlogi osrednjih oseb odkrivala šele pri Ivanu Cankarju, Vladimirju Levstiku in seveda pri Prežihovem Vorancu. Razkrivale so se ji kot idealizirane mučenice, kot kmečke matere s kopico otrok in z zemljo, iz katere črpajo svojo moč. Na nove dimenzije Prežihovih mater je opozorila že Alenka Puhar v knjigi *Prvotno besedilo življenja*, a najbolj se je tej temi posvetila Silvija Borovnik ob stoletnici pisateljevega rojstva, in sicer v povezavi z Radmanco iz *Ljubezni na odoru* in Hudabivško Meto. Obe se namreč, kot piše omenjena raziskovalka v študiji *Samorastnice v Samorastnikih*, za svoje otroke ne brigata prav dosti; Radmanca celo v pogovoru s svojo taščo izreče besede, ki jih avtorica označi za »zgodovinske«, saj na vprašanje *Kaj misliš z otroki?* uporno odgovori *Kaj me brigajo otroci!*. Tudi dejanja Hudabivške Mete »v nasprotju z običajnim prikazovanjem njenega lika in s pisateljevim hotenjem samim, ne izražajo vzorne materinske podobe«. Meta namreč otroke prepušča v varstvo materi, saj sama služi drugod. In če je to povsem razumljivo pri prvem otroku, je morda z vsakim naslednjim manj, pri čemer pozorno branje razkriva, da pri mlajših otrocih zanje vendarle skrbi sama, saj jih celo jemlje na delo. Silvija Borovnik še opozarja, da Meta zavrača karniški denar iz visoke moralčnosti, ki izvira iz ljubezni in strasti do Ožbeja, revščina otrok ji pri tem ni pomembna. Ko kot pastirčki jokajoče odhajajo v svet, jih odpravi z besedami, da so doma še drugi, ki čakajo na kruh. Metini otroci zaradi njene nadčloveške pridnosti odraščajo brez prevelikega pomanjkanja, dokler so še doma, a oditi morajo takoj, ko so sposobni za delo. Zanimivo je, da Prežih ne razjasni, zakaj se Meta Ožbeju vedno znova vdaja, tudi takrat, ko ni več govora o ljubezni in se njene nosečnosti in skrb za otroke zdijo naravnost mazohistično početje. Morda zato, da lahko iz njenega lika naredi junakinjo, simbol, ikono revolucionarnega materinstva? Povsem sprejemljivo se Prežihu tudi zdi, da za prve otroke poskrbi

stara Hudabivnica. Morda zato, ker je Meta nosilka ideje uporništvа malega človeka proti moči kapitala, ki jo uteleša Karničnik, in je zato samoumevno, da ji nekdo odvzame bremena, ki so izven dometa njenega boja? Je morda v tem skrit Prežihov lasten problem, dilema, ali ima revolucionar pravico, da se posveti le svoji ideji in da morajo za vse drugo, celo za njegove otroke, poskrbeti drugi? Bi morda lahko tudi on izrekel flaubertovski stavek o prenosu avtorjevih stisk v ženski lik literarnega besedila?

Vsekakor Meta na začetku ni idealna mati. Prava slovenska mati, ki se lepo umešča v tradicijo tihih, trpečih in požrtvovalnih mater, je v prvem delu *Samorastnikov* namreč Metina mati. Kot sem že opozorila v nekoliko starejšem zapisu o materinstvu v *Samorastnikih*, ima stara Hudabivnica poteze matere dolorose, ki trpi ob pogledu na mučenega otroka. Metine dlani sicer niso prebodene z žebli, a so ranjene od prediva, ki so ga žgali na njih. Podoba mučenja doživi vrhunec s podobo matere, ki v naročju drži skoraj do smrti izmučenega otroka (pieta): »Meta se je sunkoma dvignila, a takoj s pobesenimi rokami omahnila materi v naročje.« Metina mati je nadaljevalka marijanske tradicije: je tiha, ostaja v ozadju in podpira otrokovo idejo, še več, je tista, ki jo sploh omogoča. Zaradi njene pomoči lahko Meta zavrne karniški denar; prav to, da mati poskrbi ob svojih nedoraslih otrocih še za hčerine, omogoča Meti, da se upre staremu Karničniku in da besede zavrtnitve ne pozna za mladega. K otrokom se ljubeče obrne šele, ko Ožbeja ni več, ko so večinoma že odrasli, in izreče besede, ki so postale navdih slovenskih revolucionarjev. Če razumemo Meto kot muzo revolucije, potem je seveda razumljivo, da je po devetih porodih še vedno takšna, kot je bila pred prvim in najbrž jo je najbolje označil Ivo Brnčič v svoji oceni *Samorastnikov*, ko je za njo in Radmanco napisal, da sta tip zdrave, prvobitno krepke ljubice in matere, »dve kmečki Veneri, z erotično energijo naravnost nabiti bitji, ki sledita z neko primitivno samoumevnostjo klicu spola in svojim ženskim pranagonom«. Brnčičevo duhovito in lucidno oznako moramo dopolniti z mislijo, da gre v obeh primerih sicer za biološko materinstvo, a materinjenja, kakor ga razume slovenska družba vsaj že dobro stoletje, torej kot predanosti otroku ter njegovim željam in potrebam, ne Meta ne Radmanca ne opravljata. Vendar smo lahko do njiju tudi bolj prizanesljivi in manj ironični, saj tudi Prežih ni mogel ustvariti križanca med Evo in Materjo božjo, ki bi ob tej dvojnosti deloval še kot prepričljiv in živ lik. V slovenski književnosti to, kar iz ženske naredi mater, torej erotika, ni združljivo s pozitivno podobo matere, zato so pravi materinski liki pravzaprav brezspolni. Tiha, trpeča in žrtvujoča se slovenska mati ne more biti hkrati zapeljiva ljubica, zato prevzame njene materinske obveznosti drug lik, v Metinem primeru njena mati ali pa morajo otroci poskrbeti kar sami zase: namesto tople zibelke samorastnike na polju žge vročina ali pere dež, Meta jim o ljubezni govori šele, ko je »že vsa siva, vsa sključena od dela, prevar in trpljenja, ko ni od njene lepote ostalo nič več drugega kot njene globoke, svetle oči...«

Vloga stare Hudabivnice ostaja ob tem skrita in v ozadju, saj so jo dosedanje analize skorajda povsem spregledale. V okvirih patriarhalnega razmerja do sveta je jasno, da svobodo, ki pomeni tudi hojo za svojo idejo, omogočajo tisti, ki prevzamejo nase skrb za vsakdanja bremena. V zgodovini človeštva so to vlogo

največkrat – še posebno, kadar je šlo za neplačano delo – prevzele ženske. Prežihova odločitev, da v boj pošlje žensko, je za njegov čas do neke mere gotovo inovativna in predstavlja zanimiv tematski obrat, a Metina upornost se kmalu skrči le na prezir do Karnic in prepričanje, da se ji je zgodila krivica. Subjektivno dožemanje krivice v njej izoblikuje spoznanje, da imajo njeni otroci pravico poseči tudi po vsem tistem, kar jim glede na obstoječe zakone lastnine ne pripada: da če že niso njihove Karnice, so njihova vsa polja, ki jih obdelujejo, četudi ta pripadajo drugim. Prežih je tako mnogo bolj napreden od Cankarja: če se Cankar nikoli ne more odtrgati od matere, če je zanj mati, kot je zapisal Žižek, utelešenje partikularnosti domačije, ki ga duši, in je edina možnost pobeg oziroma zatajitev matere, pri Prežihu prav Metina simbolna brca čez prag naredi iz njenih otrok samostojne in delujoče subjekte, ki pridejo k materi na kosilo le enkrat na leto. Zdi se, da je cankarjanskih mater danes še vedno precej več kot Hudabivških Met: kot da še vedno verjamemo, da je boljša tista mati, ki uresničevanje svoje ljubezni vidi v tem, da za ceno lastnega trpljenja in ponižanja otroku izpolni vsako željo (in ob tem seveda ne more skriti bolečine ob njegovi nepremišljeni objestnosti), kakor tista, ki mu omogoči, da si svoje želje uresničuje sam. Zato je pri nas najbrž še vedno več tistih mam (in očetov), ki otroku prinesejo kavo na mizo, kakor tistih, ki mu rečejo, naj zanjo poskrbi sam. In morda je tudi zato do nove revolucije na Slovenskem še daleč ... pa četudi le v literarnem mikrokozmosu.

